

KNIŽNÁ KULTÚRA

MODRÁ KRV, TLAČIARENSKÁ ČERŇ KNIŽNE

PhDr. Ľubomír Jankovič, CSc.

Modrá krv, tlačiarenská čerň – Šľachtické knižnice 1500 – 1700. Medzinárodná putovná výstava. Zagreb, Bratislava, Martin, Budapešť, Burg Forchtenstein – jeseň 2005 – jeseň 2007. Zost. Klára Komorová. Martin, Slovenská národná knižnica 2006. 192 s. (ISBN 80-89023-27 4)

Publikácia vydaná s finančnou podporou Stredoeurópskej nadácie (CEF – Central European Foundation) a spoločnosti Slovnaft, a. s., členom skupiny MOL je katalógom veľmi ambiciózneho projektu rovnomennej medzinárodnej expozície, ktorej organizátormi boli Slovenská národná knižnica v Martine, Slovenské národné múzeum v Bratislave, Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti, Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica v Záhrebe, Esterházy Privatstiftung (Esterházyho súkromnej základiny) a Burgenländische Landesbibliothek v rakúskom Eisenstadte.

Problematika pôsobenia šľachtických elít v stredoeurópskom prostredí už bola v minulosti predmetom záujmu mnohých historikov, heraldikov, genealógov i umenovedcov mapujúcich ich politický, hospodársky, vzdelanostný, mnohostranný kultúrny a umelecký vklad do dejín príslušných krajín, regiónov, miest, vidieckych sídiel i individuálnych pamiatok hmotnej kultúry. Nepomerne menej pozornosti sa venovalo v týchto súvislostiach tlačeným pamiatkam knižnej kultúry, ktorá bola práve na prelome 15. a 16. storočia úplne novým fenoménom ovplyvňujúcim významne rozvoj školstva, rozmach a laicizáciu vzdelanosti, prepojenie vedy a poznania so spoločenskou a hospodárskou praxou, i formovanie politických a filozofických trendov európskeho priestoru v ére humanizmu a renesancie.

Vzťah uhorských šľachtických elít – konkrétnych rodov a ich predstaviteľov (Turzovcov, Ilešháziocov, Révaiovcov, Pálfiocov, Esterházyocov, ale aj Baťánovcov, Bánfiocov, Nádašdyocov, Zrínskych a ďalších) k najlepším dobovým európskym tlačeným dielam a výdobytkom knižného umenia dokumentovali v priebehu 15. – 17. storočia ich tematické knižné zbierky i bibliotéky vo vlastnom slova zmysle, situované v ich oficiálnych sídlach či na honosných dvoroch. Prežili turecké nájazdy, stavovské povstania i náboženské a ideologické vojny. Zachovali sa torzovito i vo väčších celkoch, ktoré možno dnes rekonštruovať, skúmať a komplexnejšie hodnotiť len v optimálnych podmienkach stredo-, resp. celoeurópskej spolupráce. Pretože jedine tá umožňuje vnímať a sledovať interakciu širokého komplexu pôvodných historických súvislostí a špecifík dnešnou modernou optikou a navyše interdisciplinárne.

Prvé strany katalógu patria úvodným príhovorom generálnych riaditeľov národných knižníc Slovenska, Maďarska a Chorvátska – Dušana Katuščáka (SNK), Istvána Monoka (OSZK), Josipa Stipanovca (NiSK) a grófy Melindy Esterházy de Galanta.

Štruktúra katalógu odráža provenienčný profil expozície. Tvoria ju úvodná stať a deväť štúdií o dejinách príslušných biblioték s náhľadmi a popisom vystavovaných exponátov (portrétov, titulných listov tlačí, zbraní, erbov, mincí, exlibrisov a pod.).

ARISTOKRATI A KNIŽNÁ KULTÚRA V 16. A 17. STOROČÍ NA HRANICIACH DVOCH RÍŠ

V úvodnej stati nazvanej *Aristokrati a knižná kultúra v 16. a 17. storočí na hraniciach dvoch ríš István Monok* venuje pozornosť politickému vývoju v Uhorskom kráľovstve po bitke pri Moháči, fenoménom reformácie a protireformácie, migračným pohybom obyvateľstva z južných území, kontinuite politického a kultúrneho vývoja na aristokratických dvoroch a nových zdrojoch formovania ich svetonázoru i vkusu, predovšetkým z nemeckých univerzitných centier. Hodnotí význam domácej produkcie polemických náboženských spisov i svetskej literatúry, ktorá je v humanisticky orientovaných šľachtických knižniciach stále viac dominujúca (antickí autori, kritické vydania cirkevných otcov, nemecká a talianska historiografická spisba, právnické diela). Prvky kresťanskej súdržnosti, filozofického a kresťanskeho novostoicizmu a politického unionizmu sa však udržali, boli obľúbené a popri dielach z oblasti vojenstva nachádzali svoje zastúpenia aj v šľachtických bibliotékach, ktoré, prirodzene, odrážali už aj moderné prvky života vtedajšej západoeurópskej spoločnosti (jazykoveda, geografia, politológia, štátoveda).

ŠĽACHTICKÉ HISTORICKÉ KNIŽNICE

Súbor deviatich štúdií zameraných už na konkrétne šľachtické historické knižnice začína príspevkom **Ivana Kosića** o knižnici Zrínskych – *Bibliotheca Zriniana*. Do jej osudov zasiahla v roku 1892 veľmi pozitívne chorvátska vláda, ktorá iniciovala jej prevoz od viedenského antikvára Samuela Kendeho do Kráľovskej univerzitnej knižnice v Záhrebe. Ten ju objavil v kaštieli rodiny Daunovcov na južnej Morave. Súčasťou tejto 500 zväzkovej knižnice je aj súbor 29 rukopisov a 5 inkunábul.

Kosić uvádza aj stručné dejiny rodu Zrínskych, ktorého príslušníci boli v 13. a 14. storočí najmocnejšou chorvátskou feudálnou šľachtou expandujúcou aj do Dalmácie a Bosny. Hrad Zrín získali v roku 1347 za vlády Ľudovíta I. Z predstaviteľov tejto vetvy možno uviesť Mikuláša

Šubiča Zrínskeho, chorvátskeho bána a jeho pravnikov Mikuláša a Petra, rovnako chorvátskych bánov aktívnych v bojoch proti Turkom. Peter Zrínsky vystupuje aj v slovenských dejinách ako jeden z iniciátorov tzv. Vešeléniho sprisahania odhaleného a tvrdo potrestaného cisárom Leopoldom I.

Zakladateľom Zriniany bol Mikuláš Zrínsky, básnik, štátnik a vojvodca. Podľa katalógu z roku 1662 tvorí jeho osobná knižnica takmer tri štvrtiny celého rozsahu. Časť zdedil po predkoch otcovi a starom otcovi, ktorí sú doložení aj v básnických prejavoch. M. Zrínsky svoju bibliotéku dopĺňal v rámci svojich ciest (hlavne po Taliansku), ale predovšetkým prostredníctvom sprostredkovateľov. K nim patrili benátčania Alessandro Moro a miestny nakladateľ a knihkupec Marco Ginammi. Vo Viedni to bol tlačiar a vydavateľ Matthaeus Cosmoverius. Uvedené lokality udávajú aj provenienčnú štruktúru Zrínskeho tlači. Počas života M. Zrínskeho sa knižničný fond rozširoval aj odkazmi a darmi (knižnica rodiny Listiovcov – 117 zv., zbierka rukopisov a tlačí Mikuláša Ištvánfiho, tlače Balášovcov, Erdődyovcov).

Knižnica mala na Čakoveckom hrade, tradičnom rodovom sídle Zrínských roku 1638 už svoje miesto vo svojom mobiliári. V roku 1662 bol k nej vyhotovený špeciálny katalóg s obsahovým rozdelením do jedenástich skupín (staroveké rímske dejiny, dejiny národov, dejiny Panónie a Orientu, politika, vojenstvo, geografia a kozmografia, latinská poézia, talianska poézia, scholastika). Z rokov 1646 a 1652 pochádzajú aj Zrínskeho dva portrétné exlibrisy, ktoré vyhotovil viedenský rytec Elias Widemann.

Fond knižnice bol po smrti M. Zrínskeho často využívaný. Kosič vo svojej štúdiu podrobne predstavuje diela chorvátskych autorov 16. a 17. storočia. Knihy z knižnice jeho brata Petra Zrínskeho boli v Čakovci úradne skonfiškované v máji roku 1670 predstaviteľmi bratislavskej komory. Boli medzi nimi hlavne medicínske diela (chirurgia, anatómia, farmakológia), diela o chove koní a antická spisba. Absentovali diela z oblasti dejín, politiky a vojenstva. Jediná kniha – latinské vydanie *Odysey* s Petrovým vlastníckym zápisom sa zachovala v knižnici Mikuláša Zrínskeho.

Jeho syn Adam, zapísaný v roku 1673 do básnickej triedy viedenského jezuitského kolégia obohatil Zrinianu gymnaziálnymi a vysokoškolskými učebnicami. Svoje vzdelanie ukončil štúdiom práva na univerzite vo flámskom Leuvene. Po roku 1680 usporiadal v Čakovci svoje dedičské záležitosti, aby bojoval proti Turkom. Cisár Leopold I. ho za vojenské zásluhy vymenoval za dvorského radcu a legradského kapitána. Zahynul v boji pri Slankameni. Súpis jeho majetku registroval takmer 800 tlačí. Hnuteľný majetok – klenotnicu, zbierku zbraní, obrazy aj knižnicu si po opätovnom vydaji odviezla na Moravu na hrad Bítov vdova Katarína Mária Lambergová. Osudy Zriniany tak boli v rukách Daunovcov, vlastníkov Bítova, ktorí ju však nerozširovali. V 18. storočí malo okolo 850 zväzkov. Knižnicu aj jej katalóg z roku 1662 objavilo v 19. storočí niekoľko bádateľov, vrátane kodikológa Jánoša Csontosihó, no po smrti Heinricha Dauna sa už zástupcovia Maďarského národného múzea zoznamovali s jej

tlačami len vo viedenskom antikvariáte Samuela Kendeho, ktorý spracoval a vydal katalóg kníh. Celý súbor bol ocenený na 12 000 forintov, no váhanie maďarských inštitúcií využila chorvátska vláda, ktorá knižnicu depovala do Kráľovskej univerzitnej knižnice v Záhrebe. Tam z nej boli vyčlenené rukopisy a zostavený katalóg. Zrekonštruovaná knižnica bola v priebehu rokov 2001 – 2003 zdigitalizovaná a sprístupnená na domovskom webe NiSK.

Do dejín chorvátskej architektúry, duchovnej kultúry, literárnych tradícií i tlačenej knižnej kultúry významným spôsobom vstúpili aj Frankopanovci, jedni z najvýznamnejších krajiných šľachtických rodín, spojených sobášom Anny Kataríny s Petrom Zrínskym.

Z vystavených exponátov Zriniany je potrebné spomenúť medirytinový portrét Mikuláša Šubiča Zrínskeho od F. B. Fontanu a D. Custosa z diela Jokoba Notzinga von Schrencka (*Imperatorum regum ...Oeniponti, 1601*), Schedelovu Kroniku (Nürnberg, Koberger, 1493), Homérovu *Odyseu*, Herbersteinove geografické dielo o Moskve, básnické zbierky Mikuláša Zrínskeho, diela N. Machiavelliho, diela talianskej a francúzskej proveniencie z 15. a 16. storočia, diela Frankopanovcov i rukopisný katalóg knižnice s testamentom.

KNIŽNICA JANEZA VAJKARDA VALVASORA

Históriu a fond knižnice vzdelaného jezuitu a majiteľa tlačiarne v slovinskom Bogenspergu Janeza Vajkarda Valvasora (1641 – 1693) predstavuje **Vladimír Magič**. Na jej obsahový záber aj provenienčnú štruktúru – 1 530 zväzkový súbor s vyše 2 600 titulmi vydanými v najvýznamnejších európskych tlačiarenských centrách – vplyvala nepochybne jeho cestovateľská vášeň. Knihy nakupoval od bibliofilov (napr. súbor 40 tlačí historického a filozofického obsahu a vojenstva so supralibrosom cisárskeho radcu a dôstojníka delostrelectva Petra Carla Vinckhera von Erckheim), ale aj prostredníctvom katalógov z ročných knižných veľtrhov vo Frankfurte nad Mohanom, Lipsku či Kolíne nad Rýnom. Valvasor si svoje knihy zrejme nechával sám viazať. Obsahovali jeho exlibrisy. Viac než 1 000 titulov je zviazaných v konvolútoch často podobného obsahového zamerania. Hodnotu historických, geografických (topografie, cestopisy), ale aj prírodovedných (biológia, botanika, fyzika, geometria) a medicínskych diel (anatómia) zvyšujú početné hlavne medirytinové ilustrácie, veduty, mapy a plány i bohato zdobené alegorické frontispice s uplatnením foriem najskôr drevorezových, neskôr do medi rytých renesančných portálov. Medzi autormi možno objaviť slávne mená knižnej ilustrácie (Matthias Merian, Johann Theodor de Bry, Virgil Solis). Hodnotu Valvasorovej knižnice šperujú štyri prvotlačte nemeckej proveniencie, z ktorých stoja za pozornosť dve norimberské diela – Schedelova kronika (Nürnberg, Koberger, 1493) a ručne kolorovaná *Legenda aurea* od Jacoba de Voragine (*Pasional oder Leben der Heiligen*. Nürnberg, Koberger, 1488).

Obsahová štruktúra knižného fondu poskytuje obraz o šírke Valvasorových odborných záujmov. Možno povedať, že bol polyhistorom s cestovateľskou vášňou. Autor

príspevku zvlášť vyzdvihuje význam kroník (Gottfriedova, Dilichova Uhorská kronika, Orteliova Chronologia) a ročeniek (11 zväzkov diela *Theatrum Europaeum*). Pozoruhodný je aj výskyt atlasov, cestopisov a topografických diel, z ktorých autor uvádza prvé i neskoršie vydania Orteliovoho *Theatrum orbis terrarum*, diela Martina Zeillera, Athanasia Kirchera, aj na území Slovenska pôsobiaceho anglického lekára, prírodovedca a cestovateľa Edwarda Browna.

Z aspektov heraldiky a heraldického umenia je veľmi cenným aj súbor kresieb 2 134 erbov kráľov, kráľovstiev, grófov, barónov a šľachty od maliara Jerneja Ramschüsela, ktorý bol zviazaný v Záhrebe.

DVOR RODINY BÁNFIOVCOV V DOLNEJ LENDAVE A KNIŽNÁ KULTÚRA

Tri príspevky **Istvána Monoka** sú venované knižnej kultúre v prostredí Bánfiovcov, Nádašdyovcov a Baťánovcov.

Prvý z nich nazvaný **Dvor rodiny Bánfiovcov v Dolnej Lendave a knižná kultúra** venuje v úvode pozornosť protestantsky orientovaným šľachtickým rodom, ktoré prostredníctvom podpory tlačiarň podporovali zároveň publikačnú a vydavateľskú činnosť protestantskej inteligencie. Bánfiovci, ktorí prišli na územie Uhorska už v 12. storočí, zastávali významné posty v krajinskej správe už v 15. a hlavne 16. storočí (palatín Ján Bánfi z dolnolindavskej vetvy, jeho syn Štefan Bánfi, krajinský sudca; druhá vetva rodu bola beckovská). V polovici 17. storočia významní členovia rodu konvertovali na katolícku vieru. Monok hodnotí najvýznamnejšie dokumenty knižnice. Ako prvý *Calendarium Historicum* od Paula Ebera, ktoré slúžilo takmer celé storočie aj na zapisovanie významných udalostí z rodinného kruhu, ďalej lindavské náboženské (diela Gy. Kulcsára, Petra Bornemisu) a historické diela (Ferenca Tökeho, Gašpara Raškaiho, Petra Pellérdiho a Francesca Spiru, ktoré vyšlo v roku 1582 ako súčasť vydania spevníka Petra Bornemisu). Na dolnolindavskom panstve však pôsobili aj učenci z územia Slovenska Mikuláš Medniensky, rektor z Beckova, Valerián Mader, učiteľ z Trenčína).

KNIŽNÁ KULTÚRA RODINY NÁDAŠDYOVCOV

Dvor rodiny Nádašdyovcov v Sárvári a Pottendorfe mal v priebehu 16. storočia na pôsobenie i pestovanie knižnej kultúry skvelé podmienky. Jeho predstaviteľ Tomáš Nádašdy zastával celý rad významných krajinských funkcií (hlavný dvorník, správca pokladne, chorvátsky bán, krajinský sudca a palatín, krajinský hlavný kapitán). Rovnako ďalší predstavitelia rodu v priebehu 17. storočia zastávali funkcie v krajinskej správe na hraničných územiach s Osmanskou ríšou. S pôsobením Františka Nádašdyho (1625 – 1671), krajinského sudcu, rodina získala značný vplyv. Po jeho poprave však veľkú časť majetkov získali Esterháziovci.

Prvým protestantom v rodine bol Tomáš Nádašdy, humanisticky orientovaný aristokrat udržiavajúci kontakty s mnohými umelcami a literátmi Európy. V Sárvári zalo-

žil protestantskú školu i tlačiareň. Knižný fond rodinnej knižnice pozostával z častí, ktoré nadobudli správcovia Nádašdyovského panstva (G. Perneszith – diela antických autorov, cirkevných otcov, humanistická a reformačná spisba, kozmografia, historiografia). Nádašdyovci ju obohatili o lekársku literatúru, diela kalvínskych kazateľov a básnikov, jazykovednú spisbu (diela J. Sylvestra) a literatúru o vojenstve. Tlačiareň v Sárvári podporovaná Františkom Nádašdym (1565 – 1604) produkovala luteránske dišputy a diela protestantských humanistických filozofov, kalendáre a príležitostné básne. Po smrti Františka Nádašdyho sa o rodinné záležitosti starala Alžbeta Bátoriová, spolu s palatínom Jurajom Turzom a Jurajom Drugetom. Ich nasledujúca generácia však už bola príbuzensky zviazaná z Révaiovcami. F. Nádašdy ml. si vybral za svoje pôsobisko dvor v Pottendorffe. Tu založil tlačiareň, ktorú po svojom konvertovaní využíval v prospech rekatolizácie i na vydávaní vlastných prác (*Mausoleum*, 1667). Podporoval aj vydania diel so vzťahom k uhorským dejinám (dielo P. Revaia o Uhorskej korune, 1659). Po jeho poprave roku 1671 sa pečatili aj osudy pottendorffskej knižnice, ktorej zväzky sa v roku 1678 dostali do cisárskej, neskôr viedenskej knižnice. Iná časť sa dostala do knižnej zbierky viedenského kancelára Paula Hochera. Časť získal rehoľný dom servitov v Loretto. Duplikátne tlače z Viedne prešli koncom 18. storočia do Univerzitnej knižnice v Budapešti. Dnes sa tam nachádza okolo 50 tlačí. Medzi zaujímavými exponátmi so vzťahom k Nádašdyovcom a ich knižnici možno objaviť nielen tlače, ale aj mapy, atlasy a heraldické exlibrisy.

KNIŽNÁ KULTÚRA RODINY BAŤÁNOVCOV

Tretí Monokov príspevok v katalógu pojednáva o **knižnej kultúre na dvore rodiny Baťánovcov v Güssingu**. Členovia tejto rodiny dosiahli významné spoločenské postavenie už v druhej polovici 15. storočia. Autor však venuje pozornosť trom generáciám rodiny, ktorých prvým významným predstaviteľom bol v priebehu druhej polovice 16. storočia Baltazár Baťán – od roku 1569 oblasť hlavný kapitán v Zadunajske. K významným krajinským hodnostárom patrili aj jeho syn František – zadunajský hlavný kapitán a župan Šopronskej stolice, a vnuk Adam – cisársky komorník, kráľovský radca a hlavný kapitán Zadunajska. Majetkom rodiny boli mnohé kaštiele a panstvá, ale z aspektov výskumu knižnej kultúry bol najzaujímavejším prostredím práve Güssing.

Baltazár Baťán sa stal protestantom už v polovici 16. storočia, keď sa zdržiaval vo Francúzsku, kde bol svedkom vraždenia hugenotov. To malo vplyv na jeho helvétsku orientáciu i fakt, že na dvore Baťánovcov mali silný vplyv kalvíni. V 16. storočí sa rozvinuli vedecké kontakty dvora s humanistickým okruhom osobností (D. Chytraeus, E. Corvinus, pravdepodobne aj J. Kepler, prírodovedcami a lekármi). Vnuk Adam však konvertoval v roku 1629, a už o pár rokov neskôr pozval do Güssingu františkánov a jezuitov. Pred nimi tu pôsobila tlačiareň Johannes Manlia, dvorská i protestantská škola, v prostredí ktorej našli uplatnenie aj mnohí exulanti z českých, nemeckých a rakúskych oblastí. Mnohí z nich

formou darov a príspevkov rozšírili aj fondy knižníc. Katalóg Batánovskej knižnice sa však na rozdiel od účtov a korešpondencie nezachoval. Monok upozorňuje na frankofilskú orientáciu dvora, pestovanie francúzskeho jazyka i osobnosti, ktoré tu mali svoj kultúrny vplyv (Jean Aubry, zať tlačiara hugenotov André Wechela). Tieto kontakty dokumentujú zachované tlače francúzskej proveniencie s tematikou náboženských vojen. Protestantský a kultúrny element priniesla na dvor z Falcka a Sliezska aj Františkova manželka Eva Poppelová Lobkowitzová. Sila protestantskej orientácie u manželov zotrvala aj po konvertovaní Adama Batána. Dokumentuje to podpora oficií i vydaných diel (preklad Kalvína od A. S. Molnára, J. Samarjajho). Obsahové zameranie knižnice v období života a pôsobenia Adama Batána bolo poznačené jeho náboženskou orientáciou, ale aj záujmami (dejiny, vojenstvo, umenie, tradičná uhorská kultúra). Osudy knižnice sú známe len do obdobia konca druhej svetovej vojny, keď sa dostala do Körmendu.

KNIŽNICA ESTERHÁZYOVCOV

O knižnici Esterházyovcov (*Bibliotheca Eszterhazyana*) pojednáva rozsiahla štúdia **Stefana Körnera**. Začína informáciou o zvykoch denného spoločného čítania na renesančnom zámku grófa Mikuláša Esterháziho v Lackenbachu. Tam sa tento knižničný súbor zveľadľoval takmer štyri storočia. Príspevok sa sústreďuje na obdobie pôsobenia dvoch uhorských palatínov Mikuláša (1582 – 1645) a Pavla Esterháziho (1635 – 1713). Zakladateľom knižnice i kniežacej rodiny bol Mikuláš, pôvodom z nižšej protestantskej šľachty. Zveľadil majetky rodiny a jeho vernosť cisárovi, po konvertovaní roku 1618 i katolíckej cirkvi, mu umožnili nesmierny spoločenský vzostup a politický vplyv, ktorý bol podporovaný aj jeho strýcom palatínom Štefanom Ilešháziom (1540 – 1609) a vrchným veliteľom severouhorských pevností Františkom Magóčim. Po sobáši s jeho vdovou Uršulou Deršfiovou získava aj ďalšie majetky v Landsee a Lackenbachu, kde bol vychovávaný jeho syn Štefan. V sídelnom komplexe Lackenbach bola situovaná aj rodinná knižná zbierka, ktorá nepochybne slúžila jezuitom i protestantom v paradoxne liberálnom režime spolunažívania. Základ fondu tvorili knihy ostrihomskeho arcibiskupa a cisárskeho kancelára Mikuláša Oláha (súkromná arcibiskupská knižnica obsahujúca početné diela antiky). Mikuláš Esterházi podporoval aj tlačiarsku produkciu (diela M. Zrínskeho, M. Hajnala). S jeho druhou manželkou Kristínou Náriovou a jej dcérou Alžbetou Turzovou sa dostali do knižnice aj tlače palatína Juraja Turzu, zástancu učenia Luthera a Melanchtona, a jeho syna Imricha Turzu, rektora wittenberskej univerzity (diela E. Rotterdamského, Aegidia Hunnia). Popri 15 inkunábulách je vo fonde takmer tisíc tlačí zo 16. a 17. storočia obsahujúcich šľachtické posesorské záznamy a exlibrisy Bánfiocov, Batánovcov, Ceglédiovcov, Listyovcov, Nádašdyovcov a, prirodzene, Esterháziocov. Knižnica, archív listín a klenotnica Pavla Esterháziho umiestnené na hrade Forchtenstein sa zachovali podľa názoru autora vďaka účelovým miestnostiam tohto komplexu budov. V 60-

-tych rokoch 17. storočia však Esterházi pretvoril aj svoj reprezentačný už barokový kniežací dvor – hrad v Eisenstadte. Tu sa údajne nachádzala aj veľká sála knižnice. V inventári z roku 1721 sa spomínajú aj glóbusy a množstvo obrazov. Pavol Esterházi využíval na dopĺňovanie knižnice prakticky celoeurópsky trh. Jej zameranie bolo mnohooberbové (alchymia, astronómia, rímske dejiny a filozofia, medicína, geografia a hydrografia, vojenstvo, stavebníctvo opevnení, teológia). Významné sú zachované súpisy a inventáre knižnice (dva súpisy z polovice 18. storočia obsahujúce asi 1 500 titulov), ktorá bola už testamentom z roku 1696 odkázaná dedičom a miestnym františkánom ako nepredajná a nedeliteľná.

Knieža Pavol Esterházi bol nielen podporovateľom barokového umenia, staviteľstva a knižnej kultúry, ale aj intelektuál s literárnymi a skladateľskými ambíciami. Je autorom štrnástich náboženských prác s mariánskou tematikou, 52 modlitieb, litánií a kantát v cirkevnom hudobnom diele *Harmonia Coelestis* vychádzajúcich z motívov stredoeurópskych (panónskych) ľudových piesní a španielskej dvorskej hudby. Pozoruhodná je aj tvorba rodostromov, galérií predkov na plátnach a epigrafikách a projekt Topografie Uhorska (*Topographica Regni Hungariae*).

Osudy Bibliotéky boli veľmi žalostné. V kláštore františkánov boli zmiešané s inými knihami a až v roku 1936 boli prevezené na zámok v Eisenstadte. Týchto 2 000 zväzkov sa stalo korisťou sovietskych vojsk a sú dodnes deponované v moskovskej knižnici zahraničnej literatúry. Druhá časť fondu bola v roku 2003 vrátená v reštitúcii príslušníkom Esterháziovskej rodiny. Z ich ďalších kniežacích rodinných knižníc vynikla zbierka beletrie a hudobnín Pavla Antona Esterháziho (1711 – 1790), Mikuláša Esterháziho (1714 – 1790) v Esterháze pri Fertöde (mala v roku 1786 údajne až 22 000 zv.) a Mikuláša II. Esterháziho (1765 – 1833) umiestnená v paláci uhorskej gardy v Mariahilfe pri Viedni. Tu bola spolu so zbierkou obrazov aj sprístupnená. V roku 1862 bola prevezená do kniežacej kancelárie v Eisenstadte, kde bola scelená spolu s inými do jediného 70 000 zväzkového fondu. V roku 1921 bola presťahovaná opäť na zámok Eisenstadt, kde je uložená dodnes ako jediná takto rozsiahla a významná stredoeurópska šľachtická knižnica v súkromnom vlastníctve.

PÁLFIOVSKÁ KNIŽNICA

Tematiku Pálfiovskej knižnice rozpracovala **Eva Frimmová**. Upozorňuje na pôsobenie erdődiovskej vetvy rodu v 16. až 18. storočí na historickom území Slovenska. Jej príslušníci zastávali najvyššie posty na cisárskom dvore i v krajinskej správe vďaka loajalite k Hasburgovcom i priamou účasťou na protitureckých vojnách. Ich postavenie v rámci uhorskej hospodárskej, politickej i vojenskej elity im umožňovalo rozvíjať aj kultúru, vzdelanie a duchovný život. To nachádzalo konkrétny odraz v podpore škôl, vzdelanosti a knižnej kultúry. Tento fenomén najlepšie dokumentuje ich relatívne zachovaná rodová knižnica, ktorá nie je kompaktným celkom, „*stihol ju osud zvozov*“ v období rokov 1948 – 1952, a jej časti možno dnes skúmať na Červenom Kameni aj prostred-

níctvom deviatich zachovaných rukopisných katalógov zo 17. a 18. storočia.

Počiatky a okolnosti vzniku knižnice autorka sleduje od poslednej štvrtiny 16. storočia. Rok 1583 bol totiž aj rokom sobáša Mikuláša Pálfiho (1552 – 1600), ktorý sobášom s Máriou Fuggerovou získal spolu s ich červeno-kamenským rodinným sídlom aj časť knižnej zbierky Antona Fuggera (1473 – 1560). Fuggerovci mali priame kontakty s mnohými významnými humanistami tej doby (J. Derscham, J. Sambucus, L. Carino), ktorí im sprostredkovali kúpy kníh i stredovekých rukopisov. V tejto činnosti pokračovali popri vydávaní vlastných diel nepochybne aj dediči (Pavol Pálfi – zakladateľ františkánskeho kláštora v Malackách, Katarína Pálfiová – manželka palatína Štefana Ilešháziho, Ferdinand, Tomáš a Mikuláš Pálfi – poslucháči Trnavskej univerzity a bratislavského jezuitského kolégia). V 18. storočí to bol Rudolf Pálfi (1719 – 1768) – vojak, zberateľ starožitností, ktorý sa postaral o jednotnú väzbu tlačí i vyhotovenie ich súpisu, pravidiel požičiavania i dedenia. Medirytinový alegoricko-heraldický exlibris pravdepodobne od bratislavského rytca S. Zellera predstavuje aj cisárskeho tajného radcu Leopolda Pálfiho (1739 – 1799) zo stupavskej vetvy rodu.

Medzi výstavné exponáty Eva Frimmová zaradila diela s venovaniami od J. Sambuca, J. Dubravia, O. Monosloho, prvotlače s dielami P. Lombarda, F. Filelfa, W. Rowlewincka, H. Schedela, atlasy (G. Mercatora), a vedecké diela zo 16. – 18. storočia.

KNIŽNICE PALATÍNA JURAJA TURZU A RODOVEJ KNIŽNICE ILEŠHÁZIOVCOV

Problematiku knižnic palatína Juraja Turzu a rodovej knižnice Ilešházióvcov spracovala v štúdiu **Helena Saktorová**. Z turzovskej bytčiansko-oravskej vetvy rodu dosiahol najvyššie politické méty a spoločenský i kultúrny vplyv palatín Juraj Turzo, a to nielen v Uhorsku, ale aj v českom a poľskom priestore. Vznik rodovej knižnice H. Saktorová sleduje už od začiatku 16. storočia v šintavskej knižnej zbierke Alexia Turzu (z. v roku 1543), katalógu augsburskej knižnej zbierky Stanislava Turzu (1531 – 1586) a spišskej knižnici Krištofa Turzu. Najvýznamnejším celkom však bola bytčianska bibliotéka palatína Juraja Turzu. Výchova na dvore rakúskeho arcikniežaťa Ernesta ho predurčovala na vojenskú a diplomatickú dráhu. Ako dedičný oravský župan prešiel radom kráľovských i vojenských funkcií, ktoré mu nakoniec vyniesli postavenie jedného z prvých veľmožov krajiny – uhorského palatína.

Ako presvedčený prívrženec reformácie sa na území Slovenska zaslúžil o rozvoj evanjelickej cirkevnej organizácie i školstva. Priame kontakty udržiaval z nemeckými univerzitami – najmä slávnou vo Wittenbergu, kde pôsobil ako rektor aj jeho syn Imrich. Bytčiansky zámok sa stal humanistickým kultúrnym centrom, kde pôsobili významní básnici a literáti (J. Rimai, J. Fančali – Jób, E. Láni ako dvorný kazateľ). Jeho priamou súčasťou bola nepochybne aj bohatá knižnica umiestnená v mobiliári juhozápadnej rotundy. Knižný súbor je odrazom šírky

a hĺbky odbornej úrovne Turzových záujmov, čo možno usúdiť aj podľa rozboru zachovaného katalógu (dnes sa nachádza sa v MOL v Budapešti) spracovaného čiastočne roku 1611 Turzovým tajomníkom S. Hamelom. Obsahuje cca 450 záznamov usporiadaných abecedne podľa autorov, resp. názvov diel a v druhej sérii podľa formátov tlačí. Chýbajú impresorské údaje. Obsahovo ju tvoria teologické, historické, filozofické, právnické, medicínske, botanické, zemepisné, kozmografické, astronomické diela a literárne pamiatky európskeho významu. Z hľadiska poznania pôvodnej knižnej kultúry je cenný súbor dobových miestnych tlačí – produkty prvých tlačiarň z územia Slovenska (najmä reformačná literatúra luterovskej orientácie, príležitostná poézia, promočné tlače s dedikáciami, kalendáre z rokov 1596 – 1616).

Z typologického hľadiska fond obsahoval aj rukopisy, inkunábuly. Najviac bolo tlačí zo 16. storočia, menej už zo 17. storočia. Napriek tomu, že sa knižnica ako celok nezachovala, podujala sa H. Saktorová na základe rozboru posesorských záznamov (autografy, rukopisné exlibrisy a iniciálové supralibrosy s letopočtom) rekonštruovať jej torzo. Výskumom v domácich chorvátskych, maďarských a rumunských knižniciach identifikovala dva rukopisy z 15. storočia, štyri inkunábuly a asi 150 titulov tlačí to 16. a 17. storočia. Získala aj cenný obraz o donátoroch (Imrich Forgáč, D. Kubíni, D. Nápradi – kaločský arcibiskup). Najviac titulov Turzo získal v čase, keď pôsobil ako palatín. Po jeho smrti bola knižnica súčasťou dedičských konaní, časť sa dostala aj do iných šľachtických zbierok (Esterházióvcov, Jakušičóvcov, Tökölíóvcov) vrátane Ilešházióvskej v Dubnici.

Ilešházióvci, ako dediční župan Trenčianskej, Liptovskej i Oravskej stolice, podobne ako Turzovci, zaznamenali od druhej polovice 16. storočia nebyťvalý spoločenský a politický vzostup. Aktívni boli aj v kultúrnej oblasti, keď podporovali vzdelanosť, vedu, umenie. Budovali školstvo i tlačiarne a ich bibliofilská orientácia sa jedinečným spôsobom prejavila v skvelej rodovej knižnici obsahujúcej v prvej tretine 19. storočia takmer 6 000 diel. Jej základy položil Štefan Ilešházi (1541 – 1609), palatín, účastník protitureckých bojov na strane cisára Mateja II., podporovateľ reformácie, humanistický vzdelanec a literát. Knižnicu, ktorú mal uloženú na Trenčianskom hrade zveľaďoval v čase jeho poľského vyhnanstva i po smrti jeho synovec Gašpar Ilešházi (1593 – 1648), literát, trenčiansky dedičný župan, cisársko-kráľovský radca, prívrženec G. Betlena, podporovateľ školstva, knižnej kultúry, evanjelikov a českých exulantov. Bol mecénom vydávania kalendárov, príležitostných básní, pohrebných rečí, školských téz vydávaných v Trenčíne, Levoči a Bardejove, modlitebných kníh, náboženských polemík i všetkých tlačí vydaných v podniku Vokálovcov. Za jeho života sa rodová knižnica obohatila o rukopisné diela F. Barbara a P. Ransana, aj takmer 18 titulov zo 16. storočia. Všetky boli označené iniciálovým supralibrosom z roku 1643. Knižnicu formoval aj jeho syn Juraj, cisársky radca a komorník, trenčiansky a liptovský župan, ktorý však konvertoval. Podporovaním jezuitského školstva sa stal otvoreným činiteľom protireformácie. Osud knižnice však bol v dobrých rukách aj počas 18. storočia, keď

Jozef Ilešházi (1700 – 1766) poveril jej skatalogizovaním Jána Baltazára Magina. Ďalší členovia rodu Ján Baptista a Štefan Ilešházi vytvorili z nej na prelome 18. a 19. storočia už knižnicu osvietenového typu. Obsahovala 6 000 knižných titulov v 8 000 zväzkoch i stredoveké rukopisy (napr. Dubnickú kroniku). V lete roku 1835 na základe darovacieho testamentu bola odkázaná Szechényho knižnici v Budapešti. V katalógu výstavy sú prezentované stredoveké rukopisné diela (F. Barbaro, P. Ransanus – Epitome rerum Hungaricarum, Dubnická kronika), tlačené diela Plutarcha, A. Aurelia, K. Gesnera i ukážky významných tlačí zo 17. storočia).

RODINNÁ KNIŽNICA RÉVAIOVCOV NA SKLABINSKOM HRADE

Záverečným príspevkom katalógu je štúdia **Kláry Komorovej k problematike rodinnej knižnice Révaiovcov na Sklabinskom hrade**. Révaiovci patria k najstarším uhorským šľachtickým rodom pochádzajúcich zo Sriemska. V Uhorsku, konkrétne v Turci sa usadili po moháčskej bitke, teda po roku 1526. K významným predstaviteľom rodu patrili František (1489 – 1553) a jeho brat Štefan Révai. František bol typickým predstaviteľom bojujúcej šľachty vernej korune, za čo dostal roku 1527 od panovníka donáciu na polovicu hradného panstva Sklabiňa. Blatnické hradné panstvo získal o 11 rokov neskôr. Stal sa zakladateľom sklabinsko-blatnickej vetvy rodu. Roku 1532 bol vymenovaný za turčianskeho župana. Ako vzdelanec a priekopník reformácie korešpondoval nielen s uhorskými humanistami (L. Stöckel, rektor školy v Bardejove), ale aj s Martinom Lutherom. V tomto duchu umožnil vzdelanie aj svojim štyrom synom, ktorí pokračovali v štúdiách na univerzite v Padove. Synovia Michal a František sa stali turčianskymi dedičnými županmi, pôsobili aj pri kráľovskom dvore a roku 1556 získali baronát.

Najvýznamnejším predstaviteľom rodu v poslednej tretine 16. a prvej štvrtine 17. storočia bol Peter Révai (1568 – 1622). Vzdelanie získaval v Bardejove a Spišskej Novej Vsi, neskôr spolu s bratmi vo viedenskom jezuitskom prostredí, paradoxne, opäť pod dohľadom luteránskeho učiteľa z Augsburgu. Po roku 1588 už v Štrasburgu získava pod vedením profesorov J. Sturma a M. Junia titul magistra. Korešpondoval s vplyvným humanistom J. Lipsiom a po návrate domov udržiaval kontakty s predstaviteľmi kresťanského novostoicizmu. Po roku 1608 i so slávnym Jánom Jesseniom. Ako dedičný turčiansky župan zastával aj početné funkcie na kráľovskom dvore, čo bolo zrejme podnetom na napísanie jeho rozpravy o uhorskej korune (De sacrae coronae Regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna ... Augsburg, 1613), neskôr i obsiahlejšieho historického diela – De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem (Frankfurt, 1659), keď vychádzal zo starších diel uhorských historikov, kroník i archívnych materiálov. K. Komorová hodnotí toto dielo ako prvú apoteózu Slovanstva v uhorskej historiografii a oceňuje Révaiove schopnosti vnímať tento fenomén cez vlastné videnie a schopnosti recipovať historické pramene cez znalosť slovenského prostredia (Turiec) i domáceho jazyka.

Pokiaľ ide o dejiny samotnej révaiovskej knižnice, autorka upozorňuje na dokument zachovaný v Slovenskom národnom archíve v Bratislave (Archív Turčianskeho konventu – hodnoverného miesta) z 10. októbra 1651, v ktorom panovník Ferdinand III. na podnet synov Františka Révaia nariaďuje vykonať súpis kníh zo súkromnej knižnice Františka V. Révaia (? – 1657), uloženej na Sklabinskom hrade. František V. Révai pravdepodobne študoval na krakovskej univerzite a po návrate hospodáril na rodových majetkoch. V Sklabini vybudoval bohatú knižnicu, ktorá dokumentovala bibliofilskú orientáciu viacerých generácií. Podľa súpisu z roku 1651 obsahovala 321 tlačí – vydania Biblií a komentárov, scholastické diela (Albert Veľký, Tomáš Akvinský), diela starovekých teológov (Epifanius, sv. Hieronym, sv. Augustín), teológov stredoveku (P. Lombardus). Príklon k reformačnému hnutiu dokumentujú diela M. Luthera a F. Melanchtona. Významné zastúpenie tu má aj právnická literatúra (Bartolo de Sassoferato, D. Godefroi), zbierky dekrétov (Gregor Veľký, Gratianus) a štatútov. Spisba historického obsahu je reprezentovaná gréckymi autormi (Herodotos, Thukydidés), rímskymi dejepiscami (Tacitus, Sallustius, Josephus Flavius), vojenskými kronikármi a podobne. Uhorské dejiny sú spracované v dielach Antonia Bonfinia. Výnimkou nie je ani Münsterova Cosmographia universalis a dielo Orbis terrae. Prírodzene, táto šľachtická knižnica obsahovala aj učebnice, príručky filozofie, gramatiky, rétoriky. Prírodovedná spisba je zastúpená len dvomi dielami z oblasti farmakológie a astronómie.

V závere svojho príspevku K. Komorová upozorňuje na problém určovania, konkrétnych členov rodu rozčleneného v 17. storočí už do viacerých vetiev, ktorí mali podiel nielen na získavaní kníh, ale boli aj významnými mecenámi tlačiarň a patrónmi vydávaných literárnych diel.

ZÁVEREČNÉ HODNOTENIE

Súčasťou katalógu je aj **mapová príloha stredoeurópskeho regiónu zobrazujúca v texte i obrazových prílohách uvádzané šľachtické hrady a zámky**. Výbornou pomôckou na orientáciu používateľa je konkordancia priezvisk šľachtických rodín a päťjazyčná konkordancia miestopisných názvov. Publikácia má skvelú grafickú úpravu a typografickú úroveň. Obsahovo, formou i materiálno predstavuje typ reprezentačného katalógu obsahujúceho značné množstvo historickej, bibliografickej i biografickej faktografie, citácií, vedeckého hodnotenia príslušných javov v širokom medzinárodnom priestore zachovaných pamiatok knižnej kultúry ako spoločenských polyproduktov a fenoménu odrážajúceho i ovplyvňujúceho chod života vtedajšej feudálnej spoločnosti, jeho politické, ekonomické a predovšetkým kultúrne dimenzie a vzťahy. Treba len dúfať, že takto ambiciózne postavené projekty nebudú v praxi slovenských inštitúcií ojedinelé, budú mať kontinuitu aj v budúcom období. Stanú sa prezentáciou ďalších tém, mnohých iných vzácnych a isto aj nedocenených zachovaných pamiatok, iných osobností a tvorcov dejín našej slovenskej i európskej knižnej kultúry.